

Op zoek naar de modale werknemer

Koopkrachtoverzichten zijn niet geschikt als middel om veranderingen in de personele inkomensverdeling te beschrijven. Het werkelijke inkomensverloop wordt voor zeker driekwart bepaald door factoren die in de koopkrachtoverzichten niet zijn terug te vinden.

Een kwart eeuw geleden presenteerde het Centraal Planbureau voor het eerst een 'koopkrachtoverzicht'. Zoals bekend, beogen zulke sedertdien frequent gepubliceerde overzichten een indruk te geven hoe de koopkracht van bepaalde groepen zich, rekening houdend met de inflatie, ontwikkelt als gevolg van veranderingen van regelingslonen en van overheidsmaatregelen op fiscaal en sociaal terrein¹. Veel beleidsmakers hechten grote betekenis aan het koopkrachtoverzicht. Zij koesteren de opvatting dat koopkracht'plaatjes' een redelijk adequaat beeld geven van de inkomensontwikkeling van de betrokken groepen in de nabije toekomst².

Zeker aanvankelijk stond de 'modale werknemer' in koopkrachtoverzichten centraal. Deze denkbeeldige inkomensontvanger heeft de volgende kenmerken:

- gehuwd, twee kinderen op de basisschool;
- alleenverdiener in het particuliere bedrijfsleven, met uitsluitend loon en kinderbijslag;
- brutoloon net onder de premiegrens ziekenfondsverzekering³;
- uitsluitend standaardafrekeposten die zijn verwerkt in de inhoudings tabel van de loonbelasting.

In de loop van de tijd zijn ook koopkrachtoverzichten gemaakt voor andere typen inkomensontvangers (bij voorbeeld tweeverdieners), voor andere inkomensniveaus (minimumloners, werknemers met een dubbelmodaal salaris), en voor andere sociaal-economische groepen (ambtenaren, bejaarden met uitsluitend een AOW-uitkering, ontvangers van een WAO-uitkering). De reden lag doorgaans in de bijkans onverzadigbare informatiehonger van beleids-

makers, die de genoemde groepen belangwekkend vonden uit een oogpunt van inkomens- en lastenverdeling⁴.

Kritiek op het koopkrachtoverzicht

De afgelopen jaren zwol de kritiek op het gebruik van koopkrachtoverzichten aan. De kritiek richt zich enerzijds op het grote gewicht dat politici hechten aan de inkomensgevolgen van allerhande overheidsmaatregelen. De fixatie op het koopkrachtplaatje belemmert in deze visie de totstandkoming van dringend gewenste aanpassingen van de fiscale en de sociale wetgeving⁵. Anderzijds bestaat inhoudelijke kritiek op het koopkrachtoverzicht. Daaraan liggen immers, zoals reeds bleek, sterk vereenvoudigende veronderstellingen ten grondslag.

Ten eerste past slechts een (kleine) minderheid van de werkelijk bestaande huishoudens in de geselecteerde en gepresenteerde huishoudensprofielen (sociale minima, modale werknemer en zo meer)⁶. Ten tweede blijven veel relevante inkomensbestanddelen (andere inkomsten dan loon en kinderbijslag, niet-standaard aftrekposten) bij de opstelling van de koopkracht'plaatjes' buiten beschouwing. Ten slotte worden veranderingen in de huishoudens- en de beroepssituatie verwaarloosd (scheiding, verandering van werkkring), terwijl zulke gebeurtenissen veel grotere gevolgen voor de koopkracht van huishoudens blijken te hebben dan de stijging van de cao-lonen en uiteenlopende overheidsmaatregelen. In werkelijkheid wordt het inkomensbe- loop voor zeker driekwart bepaald door factoren die de opstellers van

koopkrachtoverzichten verwaarlozen, zoals huwelijk, echtscheiding, de aankoop van een eigen woning, baanwisseling of overgang naar een uitkeringssituatie⁷.

Om de genoemde redenen lijken koopkrachtoverzichten ongeschikt als middel om veranderingen in de personele inkomens(verdeling) te beschrijven, zowel van jaar op jaar als gedurende een reeks van jaren.

Probleemstelling

In dit artikel onderzoeken wij de kwaliteit van het koopkrachtoverzicht langs een niet eerder bewandelde weg. Het onderzoek spitst zich toe op de modale werknemer. Wij vergelijken de werkelijke koopkrachtontwikkeling van inkomensontvangers die min of meer aan het profiel van de modale werknemer voldoen, met de door het CPB voor dit type huishouden berekende koopkrachtmutatie.

De werkelijke koopkrachtontwikkeling van geselecteerde huishoudens wordt bepaald met gegevens uit het Inkomens Panelonderzoek (IPO) van het Centraal Bureau voor de Statistiek⁸. Ons beginjaar is 1988, omdat het in 1984 opgestarte IPO toen voor het eerst een voldoende omvang had om de beoogde analyse uit te voeren.

1. Zie: M. van Schaaik, Het koopkrachtoverzicht, *ESB*, 13 juli 1983, blz. 616-620.

2. Zie bij voorbeeld de Memorie van Toelichting op de begroting voor 1994 van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Tweede Kamer, vergaderjaar 1993-1994, 23 400 hoofdstuk XV, nr. 2, blz. 10-13.

3. De premie(inkomens-)grens is het maximale inkomen waarover premie voor een sociale verzekering wordt geheven.

4. E.A. Bolhuis, *Koopkrachtoverzichten*, in: C.A. de Kam e.a. (red.), *Bouwstenen voor inkomensbeleid en sociale zekerheid*, VUGA, Den Haag, 1987, blz. 129-140.

5. Zie bij voorbeeld: C.J. Oort, *Naar één tarief? Realistisch perspectief of dwaze wensdroom?*, *Symposiumbundel ib 100*, Den Haag, 1992, blz. 17.

6. Zie: B.H.G.M. Grubben, *Minimum, modale en bovenmodale inkomens in 1990*, *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1993, nr. 9, blz. 13-17.

7. Onderzoekers van het CBS hebben dit herhaaldelijk benadrukt. Zie voor een overzicht: H. van de Stadt en J.P. de Kleijn, *Koopkrachtstatistiek*, in: C.A. de Kam e.a., op.cit., 1987, blz. 171-181; recent nog: L. Trimp, *Inkomenspatronen*, supplement 10 *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1993, nr. 3, blz. 21-38.

Wij volgen de inkomensgeschiedenis van de geselecteerde inkomensontvangers tot en met 1991. Dit is het meest recente jaar waarvoor de benodigde gegevens beschikbaar zijn.

Modale huishoudens in 1988

Slechts weinig werkelijk bestaande huishoudens passen precies in het gezinsprofiel van de modale werknemer. In 1988 telde Nederland ruim 5,7 miljoen huishoudens. Daarvan bestaat 36% uit echtparen met kinderen (2,1 miljoen huishoudens)⁹. De overige 3,6 miljoen huishoudens vallen al dadelijk af, omdat hun type niet strookt met de CPB-definitie (zie tabel 1). Van de echtparen met kinderen is in ruim de helft van de gevallen het hoofd werknemer in het particuliere bedrijfsleven. Het gaat hier om circa 1,1 miljoen mannen.

Een volgende eis luidt dat deze werknemers eenverdiener moeten zijn. Dan kwalificeren zich nog 643.000 huishoudens (tabel 2). Voorts moet het bruto jaarloon van het hoofd van het huishouden iets lager liggen dan de premiegrens voor de verplichte ziekenfondsverzekering. Voor 1988 prikt het Planbureau het modale loon op *f* 41 000¹⁰. Indien wij de modale werknemer zeer scherp willen afbakenen, en ons beperken tot eenverdieners met een bruto jaarloon tussen de 40 000 en de 42 000 gulden, dan resteren slechts 42.000 huishoudens (tabel 2).

De meeste van deze inkomensontvangers hadden in 1988 nog andere inkomensbestanddelen dan die welke in het koopkrachtoverzicht worden betrokken (loon, kinderbijslag en standaard aftrekposten). Hierdoor voldeden in 1988 uiteindelijk slechts ongeveer tienduizend huishoudens in alle opzichten aan het modale gezinsprofiel. In het IPO gaat het dan nog om circa zestig huishoudens. Dat is een veel te smalle grondslag om er uitspraken over het werkelijke inkomensbeloop van huishoudens op te baseren. Door de definitie van 'modale werknemer' op te rekken, valt dit probleem op te lossen.

Onderzochte 'modale' werknemers

In het onderzoek hebben wij de werkelijke inkomensontwikkeling van werknemers getraceerd die in 1988 *grosso modo* in het profiel van de

modale werknemer pasten. Om een voldoende grote groep inkomensontvangers te verkrijgen, is de definitie van een modale werknemer als volgt verruimd. Uit het IPO zijn voor 1988 geselecteerd:

- huishoudens van eenverdieners met kinderen; het aantal kinderen kan groter of kleiner dan twee zijn¹¹;
- hoofd van het huishouden is werkzaam in loondienst in de particuliere sector, met een bruto jaarloon tussen *f* 30 000 en *f* 55 000;
- alle in het IPO bekende inkomensbestanddelen van het hoofd tellen mee.

Door het begrip modale werknemer aldus op te rekken, bevat het gebruikte inkomenspaneel voor ons doel ruim voldoende huishoudens (*n* = 2515). Na ophoging passen in totaal 425.000 huishoudens uit de bevolking in het aangepaste modale profiel (in 1988).

Wij zijn nagegaan wat er in de periode 1988-1991 is gebeurd met de besteedbare inkomens van deze 425.000 'modale' huishoudens, met gebruikmaking van gegevens uit het IPO.

Gedurende de beschouwde periode van vier jaar verandert de samenstelling van 82.000 huishoudens door scheiding, overlijden en doordat kinderen het huis verlaten. Voor deze 19% van de huishoudens heeft het koopkrachtoverzicht geen duurzame betekenis. Het plaatje veronderstelt immers een gelijkblijvende samenstelling van het huishouden. De samenstelling van 81% van de oorspronkelijke 425.000 huishoudens van 'modale' werknemers blijft in de periode 1988-1991 gelijk¹². In het vervolg concentreren wij ons op deze overgebleven groep van 343.000 huishoudens.

Koopkracht 1988-1991

Het bruto jaarloon van de overblijvende 343.000 'modale' werknemers bedroeg in 1988 gemiddeld *f* 42.200. Het daarbij behorende besteedbaar inkomen beliep *f* 33.000 (tabel 3). Het verschil tussen beide inkomensbegrippen bestaat enerzijds uit overige inkomensbestanddelen, zoals inkomsten uit vermogen en afgetrokken hypotheekrente, die in het koopkrachtoverzicht worden verwaarloosd. Anderzijds zijn overdrachten aan de collectieve sector afgetrokken¹³.

Tabel 1. Huishoudens naar samenstelling, 1988, x 1.000

Eenpersoonshuishouden	1.592
Echtpaar zonder kinderen	1.259
Echtpaar met kinderen	2.090
Overig huishouden	804
Totaal	5.745

Tabel 2. Echtparen met kinderen naar aantal verdieners, sociaal-economische categorie en brutoloon hoofd, 1988, x 1.000

	Totaal	Een-verd.	Twee-verd.
Totaal	2.090	1.162	929
w.o. werknemers			
particulier bedrijf	1.108	643	465
• wv. met bruto loon			
minder dan <i>f</i> 30.000	93	44	48
• <i>f</i> 30.000 tot 55.000	725	425	300
(<i>f</i> 40 tot 42.000)	73	42	31
• <i>f</i> 55.000 of meer	290	174	116

8. Het Inkomens Panelonderzoek wordt met ingang van het statistiekjaar 1984 jaarlijks gehouden. Zo'n panelonderzoek bevat gegevens over dezelfde huishoudens/personen voor een (groot) aantal achtereenvolgende jaren. Dit maakt het mogelijk de individuele inkomensgeschiedenis van individuen, en die van de huishoudens waarvan zij deel uitmaken, in detail te beschrijven en te analyseren. Het IPO is thans gebaseerd op een steekproef van ongeveer 75.000 huishoudens. Voor alle leden van deze huishoudens (circa 220.000 personen) verzamelt het CBS inkomensgegevens uit diverse overheidsadministraties, hoofdzakelijk uit de administratie van de Belastingdienst. Het panel krimpt door het overlijden van steekproefpersonen. Het wordt jaarlijks aangevuld met een steekproef uit immigranten en personen die in dat jaar vijftien zijn geworden. Zo blijft het panel van jaar tot jaar een goede afspiegeling vormen van de Nederlandse bevolking.

9. Dit onderschat het belang van deze huishoudens, omdat zij relatief veel personen tellen. In 1988 leefde 57% van de bevolking in huishoudens bestaande uit een echtpaar met kinderen.

10. CPB, *Centraal Economisch Plan 1989*, blz. 79.

11. Eventuele inkomsten van thuiswonende kinderen blijven buiten beschouwing. Het valt op dat in 35% van de 425.000 door ons als modaal aangemerkte huishoudens kinderen meeverdienden. In 1988 ging het gemiddeld om ruim *f* 13.000 per modaal huishouden met verdienende kinderen.

12. Indien kinderen worden geboren, beschouwen wij de samenstelling van het huishouden als onveranderd.

13. In voorkomende gevallen zijn premies voor particuliere ziektekostenverzekeringen meegenomen.

Tabel 3. Gemiddeld inkomen 'modale werknemer', 1988, x 1.000 gld

Bruto loon man	42,2
Besteedbaar inkomen man	33,0
Besteedbaar inkomen huishouden	37,6

Tabel 4. Mutatie reëel besteedbaar inkomen 'modale' werknemer, in procenten per jaar

	1988-1989	1988-1990	1988-1991
Volgens CPB	2,1	2,3	1,5
Gemiddeld	3,4	5,1	3,8
Mediaan	3,0	4,3	3,3
Laagste 10%-groep	-17,2	-8,0	-7,8
Laagste 25%-groep	-8,8	-3,4	-3,4
Hoogste 25%-groep	16,3	14,8	11,7
Hoogste 10%-groep	25,3	21,7	16,3

Tabel 5. Mutatie 1988-1991 reëel besteedbaar inkomen modale werknemer naar inkomenssituatie echtgenote in 1991

	Echtgenote zonder inkomen	Echtgenote met inkomen
Aantal x 1.000	264	78
	% per jaar	
Gemiddeld	2,7	7,4
Mediaan	2,5	7,7
Laagste 10%-groep	-6,4	-3,7
Laagste 25%-groep	-3,2	-2,4
Hoogste 25%-groep	9,1	16,6
Hoogste 10%-groep	12,8	20,9

Merk op, dat de betrokken huishoudens gemiddeld f 4.600 gulden méér te besteden hebben, dank zij inkomsten van thuiswonende kinderen. Inkomsten van kinderen blijven hierna buiten beschouwing.

In het IPO kan worden nagegaan hoe het reëel besteedbaar inkomen van de betrokken echtparen zich van 1988 tot en met 1991 heeft ontwikkeld. Om de verandering in koopkracht te bepalen, is de nominale inkomensontwikkeling gedeïndeerd met het prijsindexcijfer, exclusief medische consumptie. De koopkracht van de 'modale' werknemer blijkt in de periode 1988-1991 gemiddeld te zijn gestegen met 3,8% per jaar (tabel 4). De spreiding rondom dit gemiddelde is groot. Om de spreiding in kaart te brengen, zijn alle 'modale' huishoudens in tabel 4 gerangschikt naar oplopende koopkrachtmutatie gedurende de in de kolomkop aangegeven

periode. De tien procent van de huishoudens die er het meeste op achteruit gingen, zijn te vinden in de eerste 10%-groep. In de periode 1988-1991 verloren deze huishoudens jaarlijks gemiddeld 7,8% aan koopkracht. Anderzijds gingen de huishoudens die zijn gerangschikt in de tiende 10%-groep er tussen 1988 en 1991 jaarlijks gemiddeld 16,3% op vooruit.

Voor dezelfde periode geeft het Centraal Planbureau als koopkrachtmutatie van de denkbeeldige modale werknemer gemiddeld 1,5%¹⁴. De mediaan van de koopkrachtmutaties volgens het IPO (3,3%) ligt eveneens aanzienlijk hoger dan de door het CPB geraamde mutatie. Koopkracht-overzichten tonen kennelijk een te zwartgallig beeld, dat bovendien de zeer grote spreiding in koopkrachtveranderingen verduistert. De figuur laat dit nog eens in een oogopslag zien.

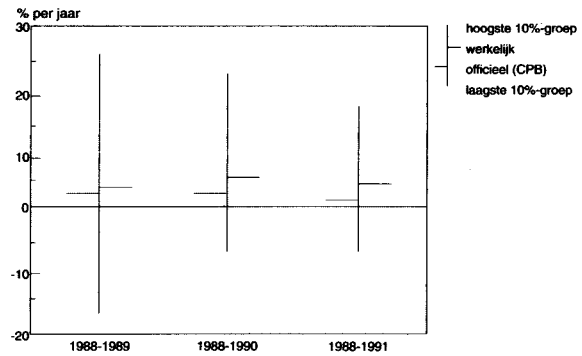
Verklaring afwijkingen

De gunstiger koopkrachtontwikkeling van werkelijk bestaande huishoudens kan op verschillende manieren worden verklaard. Ten eerste blijkt bijna een kwart van de 343.000 'modale werknemers' uit 1988 in 1991 tweeverdiener te zijn geworden (tabel 5). De koopkracht van de betrokken 78.000 huishoudens nam van 1988 op 1991 jaarlijks gemiddeld met 7,4% toe. De koopkracht van de overige 264.000 huishoudens, waarvan alleen het hoofd in de periode 1988-1991 inkomsten genoot, verbeterde gemiddeld met 2,7%.

Na drie jaar blijkt 94% van de betrokken eenverdieners nog steeds als werknemer in de particuliere sector actief te zijn. Deze werkers zagen hun koopkracht met gemiddeld 3% per jaar verbeteren. De resterende 6% vloeide af naar diverse uitkeringsregelingen.

Bij de modale werknemers uit 1988 die eenverdieper zijn gebleven, is de mediaan van de koopkrachtmutatie 2,5% per jaar (tabel 5). Dit is nog steeds ruim een vol punt meer dan de door het CPB geraamde koopkrachtverbetering. Een belangrijk deel van dit verschil wordt verklaard door incidentele en leeftijds-effecten.

Figuur 1. Ontwikkeling reëel besteedbaar inkomen modale werknemer, officieel en werkelijk, gemiddelde verandering en spreiding, 1988-1991, % per jaar



Het gemiddelde en de mediaan van de koopkrachtmutatie zijn overigens weinig zeggende grootheden, door de grote spreiding in de mutaties. Zo is de mediaan van de mutatie over de periode 1988-1989 3% (tabel 4). Slechts 15% van de modale werknemers ervaart in deze periode echter een koopkrachtverandering tussen 2% en 4%. De spreiding van de (jaarlijkse) koopkrachtverandering blijkt formidabel groot te zijn. Het kwart van de 'modale' werknemers in de eerste 25%-groep verloor in het eerste jaar van de hier beschouwde periode gemiddeld 8,8% van zijn koopkracht; het kwart van de modale werknemers in de vierde 25%-groep zag daarentegen zijn koopkracht van 1988 op 1989 met gemiddeld 16,3% toenemen. Dit onderstreept ten overvloede hoezeer het 'statische' koopkrachtoverzicht de dynamiek van de werkelijk verdiende inkomens mist.

Tabel 4 geeft vergelijkbare mutaties voor de perioden 1988-1990 en 1988-1991. Over een langere periode bezien blijkt de spreiding van de koopkrachtmutaties wat af te vlakken. De oorzaak is dat een en hetzelfde huishouden doorgaans niet drie jaren achtereen een forse mutatie in dezelfde richting zal ervaren.

Conclusie

Dit artikel beschrijft de werkelijke koopkrachtontwikkeling van 'modale' werknemers van 1988 op 1991. Het met gegevens uit het CBS Inkomens Panelonderzoek gevonden koopkrachtbelooft wijkt fors af van

14. CPB, *Centraal Economisch Plan 1993*, blz. 229. Deze mutaties zijn exclusief 'incidenteel'.

het beeld dat de gebruikelijke koopkrachtoverzichten geven.

De waarde van het koopkrachtoverzicht slinkt in de eerste plaats doordat binnen drie jaar ruim een derde van de huishoudens niet langer past in het modale profiel door een inmiddels veranderde huishoudenssamenstelling of doordat de echtgenote buitenshuis is gaan werken.

In de tweede plaats ligt van de resterende 'modale' huishoudens de gemiddelde koopkrachtverandering in werkelijkheid ruim een procentpunt boven die volgens het koopkrachtoverzicht. Dit komt grotendeels door leeftijdseffecten, promoties en dergelijke ('incidenteel').

Ten slotte blijkt de spreiding van koopkrachtveranderingen rondom het gemiddelde formidabel groot te zijn. Dit betekent dat koopkrachtoverzichten niet geschikt zijn als middel om veranderingen in de personele inkomens(verdeling) te beschrijven; niet van jaar op jaar en zeker niet gedurende een reeks van jaren.

Het valt daarom te betreuren, dat beleidsmakers hun oordeel over de inkomensgevolgen van beleidswijzigingen tot op de dag van vandaag hoofdzakelijk baseren op de uitkomst van koopkrachtoverzichten. Dergelijke overzichten zijn echter slechts geschikt om het geïsoleerde effect van overheidsmaatregelen te tonen, bij voorbeeld op het gebied van belastingen en sociale zekerheid. Ook op zichzelf bezien forse inkomensgevolgen van allerlei overheidsmaatregelen gaan op in de veel sterkere dynamiek van de inkomens die huishoudens in werkelijkheid genieten. Dat geldt te meer, indien in aanmerking wordt genomen dat met majeure operaties tot hervorming van belastingen en regelingen van sociale zekerheid doorgaans enkele jaren zijn gemoeid. Ons inziens is daarom grote terughoudendheid geboden bij het gebruik van koopkrachtoverzichten ten dienste van de voorbereiding en de evaluatie van overheidsbeleid.

Flip de Kam Rens Trimp

C.A. de Kam is verbonden aan de Vakgroep Algemene Economie, Rijksuniversiteit Groningen en L. Trimp is medewerker Hoofdafdeling Statistiek van Inkomen en Consumptie, Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen. De in dit artikel weergegeven opvattingen komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het CBS.